

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 373.5.16:811.161.2

В. А. Ницета,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Херсонський державний університет)
nvolodymyr@mail.ru

ФЕНОМЕН РИТОРИКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЇ Й КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Анотація

У статті здійснено дослідження феномену сучасної риторики в контексті культурології та соціології з погляду теоретико-методологічного обґрунтування процесу запровадження елементів риторики в мовній освіті сучасної школи. Розглянуто концептуальні положення риторичної теорії в контексті культурологічного й соціологічного знання як філософського, а також у площині соціології культури.

Ключові слова: сучасна риторика, культура, культурологія, суспільство, соціологія, семіотика, соціологія культури.

Summary

In the article there have been done the research of the phenomena of modern rhetoric in the context of cultural studies and sociology from the point of view of theoretical and methodological grounding of the process of introducing of elements of rhetoric in modern school language education. The conceptual positions of rhetorical theory in the context of cultural studies and sociological knowledge as philosophical and also in the plane of sociology of culture have been considered.

Key words: modern rhetoric, culture, cultural studies, society, sociology, semiotics, sociology of culture.

Постановка проблеми. Риторика як практична філософія вирішує проблеми мовленнєвої взаємодії та взаєморозуміння, а сама мовленнєва діяльність є сукупним результатом фізіологічних, психічних, розумових сил людини, необхідною умовою існування й розвитку людського суспільства. Культура немислима без мовленнєвої взаємодії, однією з сил, що організують її, є риторика (О. Марченко).

Ключовими вважаємо слова “культура”, “суспільство”, “взаємодія”. Погоджуючись, що риторика об’єднує зазначені ключові слова й трансльовані через них смисли, сформулюємо твердження: висвітлення теоретико-методологічного підґрунтя дослідження процесу формування риторичної компетентності було б неповним без дослідження феномену риторики в контексті культурології та соціології, що вважаємо актуальним питанням.

Аналіз досліджень і публікацій. Огляд довідкових словниково-енциклопедичних джерел і філософських праць Ю. Лотмана, О. Марченко,

Г. Хазагерова дозволив визначити загальнонаукове підґрунтя розвідки, що було підкріплено опрацюванням класичних творів із культурології та соціології Дж. Александера, П. Бергера, В. Парето, Е. Сепіра, Л. Уайта. Основою для написання статті стали також праці сучасних дослідників культурологічної й соціологічної теорії А. Горних, О. Доброхотова, А. Калінкіна, В. Кузнецова, Г. Міненкова, В. Рабіновича, Г. Соколової, Ж. Тощенко, В. Чеснокової та фахівців у галузі риторичної освіти О. Горошкіної, Л. Кощей, О. Чувакіна, Ю. Чудінова. У результаті підготовчої аналітико-синтетичної роботи було виявлено суперечність: попри значну розробленість культурологічної та соціологічної проблематики, змістові поля цих філософських напрямів практично не перетинаються зі смисловими концептами сучасної риторики, хоча нині спостерігається зростання інтересу до цієї науки з боку науковців різних галузей. Тому проблему висвітлення риторичної теорії через призму культурологічного й соціологічного знання вважаємо актуальною.

Метою статті є дослідження феномену сучасної риторики в контексті культурології та соціології з погляду теоретико-методологічного обґрунтування процесу запровадження елементів риторики в мовній освіті сучасної школи.

Наукові першоджерела свідчать, що культурологія й соціологія як гуманітарні філософські дисципліни мають багато спільного з погляду сфери застосування та смислового наповнення термінологічного апарату. Так, А. Горних і Г. Міненков зазначають, що культурологія вивчає культуру в сукупності її цілісних історичних форм, а мета культурології – реконструкція культурного універсалу (“картини світу”), що визначає цілісне світосприйняття людини конкретної історичної епохи; до будь-якого помітного в галузі гуманітарних наук імені можна додати визначення “культуролог”. З іншого боку, за Г. Соколовою, соціологія має за мету відповідь на питання “що таке суспільство і як воно можливе”, яке наука вирішує через пізнання соціальної реальності (соціуму), природи й механізмів дії соціальності. На думку науковця, соціологія здійснює конкретизацію поняття “суспільство” через його розгортання в рамки соціуму, особистості, культури (соціологічність, антропологічність, культурологічність), предметно вивчає процеси соціальної взаємодії, а також процеси самоопису культури в термінах соціальності [4].

У “Сучасному філософському словнику” В. Кемерова знаходимо такі визначення: 1) “Культура (поняття має 160 визначень) – форма діяльності людей щодо відтворення й оновлення соціального буття, а також включені в цю діяльність її продукти й результати” [8, с. 433]; 2) Соціологія – це “область людського пізнання, що досліджує, описує і пояснює форми суспільного життя, які виникають в різних людських взаємодіях, у них функціонують і змінюються”; “Соціологи прагнуть з’ясувати, що відбувається з людьми, коли вони взаємодіють один з одним”; “Сучасна соціологія переносить фокус уваги на те, що відбувається з людьми, коли вони, взаємодіючи, відтворюють і створюють соціальні форми” [8, с. 846, 853]. Аналіз філософських визначень культурологічної та соціологічної теорії дозволяє стверджувати: 1) соціальне буття є елементом культури;

2) культуру логічно розглядати формою суспільного життя; 3) взаємодія людей у процесі творення культури є предметом дослідження соціології; 4) соціальні форми є культурними формами. З іншого боку, і суспільне життя як елемент соціального буття, і різноманітні форми соціальної взаємодії, і культура та її творення можуть бути розглянуті й мають розглядатися в контексті сучасної риторики.

Висловлені положення кореспондуються з аргументами О. Марченко: “Саме в спілкуванні людей, у міжсуб’єктних відносинах виникає необхідність у риториці, саме в спілкуванні може проявити себе унікальність і самостійність кожного партнера на основі потреби в іншому. Переконаливість як головна якість мовлення, діалогу, спілкування, що становить окрему область виключно феномена риторики, дає можливість розглядати й інші явища культури з погляду риторики” [3, с. 53–54].

В історії філософії Е. Сепіра вважають видатним вченим, ґрунтовні праці якого визнані базисними для розвитку сучасної культурології. Учений проаналізував наявні в мові терміни, зміст яких тлумачать різногосно, проте значення їх пов’язують певним спільним тоном, деяким об’єднувальним їх відчуттям, і відніс до них поняття “культура”. Дослідник зауважує: “Ми розходимося в оцінках значення речей і відношень між ними, але достатньо часто сходимося в тому, яке значення того чи іншого конкретного ярлика. ... Усі ми знаємо, що культура – що б під цим словом не розумілося – є або вважається чимось хорошим” [7, с. 465–466].

Е. Сепір окреслив три основні смисли, які приписують при вживанні слова “культура”: 1. Культура, що охоплює будь-які соціально успадковані риси людського життя. Це культура, що співвідносна із самим поняттям про людину, що живе в соціальному світі. Елементи культури в такому розрізі – “продукт колективних духовних зусиль людини, збережений протягом часу шляхом свідомих імітаційних процесів, які в сукупності охоплені термінами “традиція” й “соціальна спадкоємність” [7, с. 466]. 2. Культура як досить умовний ідеал індивідуальної вихованості “культурної людини”, сукупний результат опанування особистістю “культурності”. При цьому мова йде здебільшого про культурний ідеал як “ідеал зовнішнього образу, ідеал облачення й обходження” [7, с. 468]. 3. Культура як культура соціуму, культура конкретного народу в поєднанні з його місцем у світі. Культура в такому розумінні позиціонує те, “яким чином створене народом і те, у що він вірить, функціонує в його житті, яке значення все це має для народу. ... Культура може бути коротко визначена як цивілізація, узята в тій мірі, у якій вона втілює в себе національний дух” [7, с. 469]. Науковець у своїх міркуваннях схиляється до третього трактування культури й визначає поняття справжньої (рос. – подлинной) культури. На думку Е. Сепіра, для справжньої культури недостатньо, щоб цілі діяльності були прийнятні для суспільства, а кожний член суспільства неусвідомлено “вносить свою лепту в досягнення соціального блага”. Справжня культура “виростає з корінних інтересів і бажань її носіїв”, це внутрішня культура, оскільки “спрямована від індивідуума до тих чи інших цілей”; “справжня культура дає своєму носієві почуття внутрішнього задоволення, відчуття себе володарем власного духу” [7, с. 475, 483].

У руслі сучасної концептуальних положень філософії О. Доброхотов та А. Калінкін у своєму підручнику тлумачать культуру – об'єкт вивчення культурології – як семіотично відтворювану систему доцільних речових та ідеальних артефактів, створену людьми для подолання конфлікту з природою й один з одним, а також як імператив правильної поведінки й мислення (традиція, норма, припис, цінність, символічна мова, інтегральна картина світу). Дослідники описують специфічні механізми існування культури як закономірного цілого в часі: породження, оформлення в знаковій системі, трансляції, інтерпретації, комунікації, конкуренції, самозбереження, формування стійких типів [1, с. 9–10]. І в такому потрактуванні культури є місце риторичі, адже загальновідомим є факт, що культурним феноменом є текст (у всій палітрі від породження й оформлення в знаковій системі до трансляції), до того ж риторика досліджує й багато в чому скеровує процеси комунікативної взаємодії.

Риторика має безпосереднє відношення до виділених науковцями основних сфер культури. Зокрема, на рівні вітальної культури (культури спілкування) “люди співпрацюють як схожі один на одного суб'єкти: на підставі несхожості вони з'єднані природною солідарністю – це і є соціум” [1, с. 26], а в соціумі розроблена і поступово утверджується риторична культура – “форма соціальної взаємодії, виступає системою підтримки зразків і традицій мовленнєвої поведінки” [3, с. 54]. На рівні соціальної культури спільно існують принципи різні типи суб'єктності в процесі соціальної комунікації і “культура показує, що вона може безособове перетворювати на особисте, а особисте – на об'єктивне та інтерсуб'єктне” [1, с. 28]. На цьому рівні риторична культура виконує функції творення, фіксації, зберігання та передачі духовного досвіду. “Процес мовних відносин стає людським лише в тому випадку, – наголошує О. Марченко, – коли він опосередкований ідеальними продуктами культури: нормами, цінностями, ідеалом. Цінності й норми риторичі акумулюють в собі вищі стимули людської поведінки, володіють спонукальною дієвою силою” [3, с. 54–55].

Відповідно до сучасних потрактувань, соціологія, предметом якої є суспільство, активно вивчає культуру як величезну скарбницю минулого досвіду, як “комплекс ціннісно-нормативних структур, що стабілізує, закріплює та передає в майбутнє основні риси певного суспільства” [12, с. 385–386]. Соціологів цікавить створення суспільством і трансляція в соціумі культурних норм, адже, створюючи нові форми, які набувають функції зразків і нормативів, людина / суспільство включається в процес проектування й закріплення нових шарів культурних норм. Отже, на думку В. Чеснокової, “суспільство формує культуру, і створення нових форм – форм діяльності, форм спілкування, форм свідомості – відкриває простір свободи для людини” [12, с. 387].

Спираючись на тезу П. Бергера “Суть соціології – людина в суспільстві”, автори фундаментальної праці “Тезаурус соціології” подають такі визначення: 1) соціологія – наука про суспільство в його соціально-людській подобі; наука, що вивчає органічну єдність суспільної свідомості, поведінки (діяльності) й навколишнього середовища, узагальнює й теоретично та емпірично пізнає соціальну реальність [9, с. 12]; 2) об'єкт

соціології – громадянське суспільство як сукупність організованих форм спільної життєдіяльності, що історично склалися, певних загальнолюдських цінностей, якими керуються люди й кожна людина у своєму громадському (публічному) та особистому (приватному) житті [9, с. 26]; 3) предметом соціології є реальна суспільна свідомість у всьому її суперечливому розвитку; діяльність, дійсна поведінка людей; умови, у яких реалізуються реальна свідомість і відповідна їй поведінка людей [9, с. 46]. До зазначеного варто додати думку В. Парето про те, що соціологія – є логіко-експериментальною наукою про суспільство, експериментальною “в тому сенсі, що досліджувати суспільство й соціальні процеси слід, керуючись досвідом і спостереженням” [5, с. 14].

У наведених визначеннях важливо виокремити культурологічний контекст: соціально-людська подоба є культурним феноменом, фактом культури; фактом культури виступає також і суспільна свідомість, опосередкована конкретними нормами суспільної поведінки, які склалися в процесі культурно-історичного розвитку суспільства; організовані форми спільної життєдіяльності й цінності є формами й фактами культури; розвиток суспільної свідомості відбувався й відбувається в процесі становлення й розвитку культури певного суспільства; усі соціологічні феномени в площині культури підлягають емпіричному дослідженню. Підтвердження цих проміжних висновків міститься в спеціальній галузі соціології – соціології культури (М. Адлер, Є. Баллер, Ю. Боголюбов, Є. Вавілін, М. Вебер, О. Маркарян, Т. Парсонс, П. Сорокін, Л. Уайт, О. Уледов та ін.).

Соціологія культури (“культурна соціологія” – Дж. Александер) – спеціальна соціологічна теорія в соціології духовного життя, що вивчає соціальні фактори становлення й функціонування культурних цінностей і норм, їх вплив на суспільство й соціальну поведінку людини – розглядає культуру: 1) як найважливішу системну якість духовного життя суспільства (ціле і його якість); 2) у зв’язку з творчою діяльністю (перетворення багатства людської історії у внутрішнє надбання особистості); 3) сукупність здійснюваних у суспільному житті об’єктивних цінностей (ціннісний підхід до культури); 4) з акцентом на етичний та естетичний компоненти як специфічні прояви ставлення людини до світу й до діяльності людей (зв’язок між діяльністю й культурою); 5) як усе, що було створене людством за весь період його існування в усіх сферах суспільного життя (ототожнення культури та суспільства) [9, с. 369]. За словами Ж. Тоценка, культура як “загальний спосіб людського існування, спосіб людської діяльності й результати цієї діяльності з погляду функціонування соціальної системи” в перспекції соціології культури “являє собою єдність різних форм індивідуальної, групової й суспільної свідомості та практичної діяльності, спрямованих на матеріальне або духовне втілення ідей, поглядів, ціннісних орієнтацій тощо” [9, с. 370].

У соціологічній літературі розроблені пропозиції розглядати в якості ядра культури символи (Дж. Локк, Ю. Лотман, Е. Сепір, Л. Уайт). Так, Л. Уайт, називаючи символ всесвітом людяності, писав: “Будь-яка людська поведінка починається з використання символів. Саме символ перетворив наших людиноподібних предків на людей та олюднив їх. Усі цивілізації

виникали і зберігалися тільки завдяки використанню символів. Саме символ перетворює немовля *Homo sapiens* на людську істоту Уся людська поведінка або полягає в користуванні символами, або залежить від нього. Людська поведінка – символічна поведінка; символічне поведінка – людська поведінка” [10, с. 33].

Л. Уайт визначає символ як річ, цінність або сенс, і при цьому наголошує, що символ як річ може мати будь-яку фізичну форму: він “може мати форму матеріального об’єкта, кольору, звуку, запаху, руху об’єкта, смаку”. Науковець наголошує: “Значення, або цінність, символу жодною мірою не породжується й не детермінується властивостями, притаманними його фізичній формі Значення символів породжуються й детермінуються тими організмами, які їх використовують; людські організми надають сенс фізичним речам або подіям, які тим самим стають символами” [10, с. 37]. Дослідник вважає здатність використовувати символи відмінною здібністю людини, поява якої спричинена природними процесами біологічної еволюції, а артикульовану мову – найважливішою формою людського вираження. “Артикульована мова, – писав М. Уайт, – означає обмін думками; обмін думками означає збереження – традицію, а збереження означає накопичення та прогрес. Виникнення здатності до символізування мало своїм результатом виникнення нового порядку явищ – екstrasоматичного, культурного порядку. Усі цивілізації народилися з використання символів і завдяки цьому зберігаються” [10, с. 51].

Подальше розроблення вчення про символи як ядра культури пов’язують із Ю. Лотманом. Символ – це знак другого порядку, вираз “символічне значення” – синонім знаковості, і кожна культура, на думку науковця, оперує пластами текстів, що мають символічне значення, і символ як закінчений текст “легко виокремлюється із семіотичного оточення й легко входить в нове текстове оточення”, тому будь-який символ “ніколи не належить одному синхронному зрізу культури”, а вертикально пов’язує різні зрізи культури. Так символи, виражені в синкретичній словесно-зоровій формі, перетворюються на механізми єдності й пам’яті культури, існуючи в площині різних текстів і трансформуючись під зворотним впливом текстів, що призводить до виконання символами нових культурних функцій: конденсації принципів знаковості, посередництва між різними сферами семіозису, посередництва між семіотичною й несеміотичною реальностями, виокремлення з пам’яті культури й розвитку культурної пам’яті індивіда [2, с. 192, 198, 199].

Ю. Лотман – автор наукової концепції семіотики культури – феномен культури розглядає через призму мислячого суб’єкта, який може: 1) зберігати й передавати інформацію, володіючи механізмами комунікацій й пам’яті, володіючи мовою, завдяки якій спроможний утворювати правильні повідомлення; 2) здійснювати алгоритмізовані операції щодо правильного перетворення цих повідомлень; 3) утворювати нові повідомлення [2, с. 34]. Подібна мисляча структура утворює особистість шляхом інтегрування семіотичних структур у єдине ціле [2, с. 39].

Проте, на думку науковця, пояснення культури не обмежується концептами мови, мислячої особистості й семіотичних утворень – для

цього необхідно врахування відмінності між окремими людьми. Саме індивідуальні відмінності, що є підставою групових (соціальних) відмінностей культурно-психологічного плану, “належать до самої основи буття людини як культурно-семіотичного об’єкта”. Саме варіативність людської особистості, що включає в себе механізми оцінки й вибору, інформаційно змістовий характер вчинків, поведінки, на переконання Ю. Лотмана, розвивається й стимулюється всією історією культури і “лежить в основі численних комунікативних і культурних дій людини” [2, с. 42, 44]. Отже, комунікативні й культурні дії людини перетворюють її на культурно-семіотичний об’єкт, що володіє мисленням, здатністю до інтегрування семіотичних структур – сигніфікації й семіозису.

Наведені міркування й висновки вважаємо важливими для нашого дослідження, адже Ю. Лотман окреслив важливість комунікації між особистостями, яку досліджує і риторика: звернення особистості до колективного розуму (культури) з метою збагачення індивідуальної свідомості відбувається саме завдяки комунікації – партнер по комунікації інший, тому й корисний для особистості. Так відбувається комунікація індивідуальних культур у потоці існування й розвитку культури.

Окреме місце в наукових працях Е. Сепіра посідають дослідження процесів комунікації, зв’язку мовлення й середовища як культурних і соціальних феноменів, а також мовлення як визначної риси особистості. Учений вважав, що для формування суспільства, а також для забезпечення взаєморозуміння між його членами необхідні процеси комунікації, оскільки будь-який культурний стереотип і будь-який одиничний акт соціальної поведінки експліцитно чи імпліцитно включає комунікацію в якості складової частини [7, с. 210]. Ґрунтовно вивчивши первинні комунікативні процеси, що мають місце в суспільстві (мову, жестикуляцію, імітацію публічної поведінки, “соціальний натяк” як суму нових актів і нових значень, які імпліцитно породжуються типами соціальної поведінки), дослідник аргументував, що безкінечно різноманітні за формою та значенням для різних типів особистісних стосунків, із яких складається суспільство, комунікативні процеси діють не лише в суспільстві, оскільки “фіксований спосіб поведінки або мовний символ не обов’язково мають однакове комунікативне значення в межах родини, серед членів однієї соціальної групи і всієї нації в цілому” [7, с. 212].

Мова, за Е. Сепіром, є системою символів, що відображають явища фізичного й соціального оточення, тому важливо виділяти фізичні й соціальні чинники, при цьому соціальним середовищем науковець називав сукупність суспільних чинників, які формують спосіб життя й мислення кожного окремого індивіда, найбільш важливими з яких є релігія, мораль, форми політичної організації суспільства, мистецтво. Розглядаючи відображувані мовою суспільні чинники як окремі елементи культури, учений називав слова на будь-якій стадії розвитку суспільства символами для окремих елементів культури. І оскільки, розмовляючи, людина справляє враження, на формування якого впливають не лише омовлені ідеї, але й сукупна вербальна й невербальна поведінка мовця, Е. Сепір зробив висновок: “Мова й культура знаходяться в стані прямої

взаємозалежності та взаємодії” [7, с. 282].

Вважаючи звичайне людське мовлення надзвичайно складним, Е. Сепір присвятив увагу окремому дослідженню фонаційних якостей голосу, голосової динаміки, “жестової гри”, інтонації, вимови, ритму, відносної плавності й темпу мовлення, рівня лексики й стилю – мовленнєвої повсякденності, “що характеризує як соціальну групу, так і індивіда”. Виходячи з того, що те чи інше суспільство достатньо специфічне і тому обумовлює появу специфічних соціальних явищ, соціальних стереотипів, науковець висловив твердження, що саме суспільство, конкретний соціум створює соціальне тло мовленнєвих навичок індивідів і соціальні й індивідуальні детермінанти мовлення (“Приємними голоси людей зробило суспільство” [7, с. 290]).

Дослідження індивідуального символізму у використанні культурних стереотипів дозволило Е. Сепіру зробити висновок, безпосередньо пов’язаний з проблематикою мовлення й його розвитку. Тим самим утверджуватиметься органічний зв’язок сучасної риторики та її розвитку з процесами розвитку культури в актуальних умовах життєдіяльності соціуму. Зазначений аспект ґрунтовно та всебічно висвітлений у працях Г. Хазагерова.

Г. Хазагеров дослідив ситуацію освоєння риторичної спадщини після риторичного відродження 60–70 рр. XX ст., коли в наукових колах відбулася реабілітація риторичної теорії, зробивши підґрунтям своїх міркувань надто важливу соціальну функцію риторики щодо пов’язування ближньої (цілі, що не виходять за межі конкретного комунікативного акту) й дальньої прагматики (зацікавлення в загальному культуривуванні комунікативного простору) мовців. Сам автор пояснював: якщо співрозмовники виправляють мовлення один одного заради подолання комунікативних невдач – це ближня прагматика, а якщо вони виявляють при цьому турботу про “комунікативне обличчя соціуму” – це прагматика дальня. Риторика, на думку науковця, пропонувала мовцям: “я даю тобі модель переконувального мовлення, ти ж, користуючись моєю моделлю, послужиш справі будівництва зручного для всіх середовища мовленнєвого спілкування” [11, с. 33].

Г. Хазагеров, проаналізувавши в зазначеному контексті стилістику й екологію мови в порівнянні з риторикою, дійшов висновків, які мають надзвичайно важливе значення для нашого дослідження:

1. Функційна стилістика покликана вирішувати завдання відгородження мовця від безглуздої мовленнєвої поведінки – “стилістичне мислення навчає бути адекватним комунікативній ситуації”, що є завданням ближньої прагматики (говорити не лише правильно, але й добре = ефективно). У той же час сучасна риторика розробляла риторичні практики, пов’язані з ефектом відкладеного впливу – “необхідно не лише домогтися миттєвого результату, але й зберегти про себе сприятливе враження”, що є завданням відкладеної прагматики. Отже, турбота про найближчі цілі та про комунікативний простір вирішувалися однією й тією ж риторичною схемою [11, с. 37–39].

2. Завдання екології мови полягає в забезпеченні виживання мови, у сприянні її стійкому розвитку й підтримці різноманітності, що вкладається в аргумент: “Ми не хочемо жити в такому комунікативному

середовищі, у якому буде важко спілкуватися і яке приведе до деградації соціального середовища”. Жодний підхід не пропонує моделі спілкування, щоб “усі три аспекти – ближня прагматика, відкладена прагматика й дальня прагматика – були трьома сторонами однієї й тієї ж комунікативної поведінки”. Проте найближчою до виконання цього завдання є риторика, оскільки риторичні моделі та риторичне бачення світу допомагають “приватні інтереси переплітати із суспільною користю” [11, с. 39–41].

Висновки. Сучасна риторика як теоретико-прикладне вчення про закони й закономірності організації й реалізації мовленнєвої поведінки мовців, мовленнєвої й комунікативної взаємодії людей є фактом культури, культурним явищем і безпосередньо пов’язана з процесами становлення, збереження, розвитку культури в суспільстві й самого суспільства в соціокультурному сенсі. Тому опановувати смисли риторики на різних рівнях освіти логічно, маючи за базис її соціокультурне трактування, оскільки саме риторика задає “ціннісні орієнтації для свідомого (культурного) творення переконливого мовлення як засобу благоустрою суспільства, удосконалення й духовного збагачення людини” [3, с. 50].

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають в можливості й необхідності визначення місця й значення сучасної риторики в гуманістичній і гуманітарній парадигмах.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Доброхотов А. Л. Культурология : [учеб. пособие.] / А. Л. Доброхотов, А. Т. Калинин. – М. : ИД “Форум”, 2010. – 480 с.
- 2.Лотман Ю. М. Избранные статьи : в трех томах / Ю. М. Лотман. – Таллин : Александра, 1992. – Т. I : Статьи по семиотике и типологии культуры. – 478 с.
- 3.Марченко О. И. Риторика как явление культуры / О. И. Марченко // РАЦИО.ru. – 2010. – № 4. – С. 43–56.
- 4.Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
- 5.Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето ; пер. с итал. [А. А. Зотова]. – [Науч. ред. М. С. Ковалёва ; науч. консульт. Н. А. Макашёва]. – 2-е изд. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 511, [1] с.
- 6.Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Ч. С. Пирс. – Пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
- 7.Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – Под. ред. А. Е. Кибрика. – [Пер с англ.]. – М. : Прогресс ; Универс, 1993. – 656 с.
- 8.Современный философский словарь / Под общ. ред. В. Е. Кемерова. – 2-е изд., исправ. и допол. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск : Панпринт, 1998. – 1064 с.
- 9.Тезаурус социологии : тематич. слов.-справ. / Под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
10. Уайт Л. Избранное : наука о культуре / Лесли Уайт. – [Гл. ред. С. Я. Левит]. – [пер. с англ.]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 960 с.
11. Хазагеров Г. Г. Риторика vs. стилистика: семиотический и институциональный аспекты / Г. Г. Хазагеров // Социологический журнал. – 2008. – № 3. – С. 30–44.
12. Чеснокова В. Ф. Язык социологии : курс лекций / В. Ф. Чеснокова. – М. : ОГИ, 2010. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016